

A Rózsa neve

Szabálytalan nekrológ egy műkritikus halálára

2022. szeptember 1-jén, életének 81. évében elhunyt Rózsa Gyula. A neve mögé ma – és ezeken a hasábokon – tán még nem kell odaírni, hogy „műkritikus, művészettörténész”. Vannak nevek, amelyek egy-egy korszakban, kultúrában, szellemi területen hívószavakká avanszálnak: életművek és teljesítmények, amelyek jelentékenységet épp névértékük mutatja meg a legjobban. A Rózsáé ilyen volt: akik a 60-as évektől művelték, figyelték vagy tanulmányozták a magyar képzőművészetet, a kritikairás, a kultúrpolitika és a művészeti viták alakulását, akár kedvelték őt, akár nem, megkerülni nem tudták. De a korszak, amelyben fémjelzőnek számított, rég letűnt. Az országban vészesen terjedő társadalmi amnézia őt is elérte – mondhatni, még életében maga alá temette. Egy az 1956–80 közötti magyar művészetről és a „kettős beszéd” innen-és-túljáról nemrég megjelent vaskos, sokszereplős tanulmánykötetben a Rózsa neve már egyszer sem, egyetlen lábjegyzet erejéig sem fordul elő. A rendszerváltás után is konok következetességgel, rendszeresen írott-közvetett kritikái, közéleti szösszenetei, kisonográfái a szakmai nyilvánosságban lényegében visszhangtalanok maradtak. Önérzetes ember révén nem tola-kodott oda, ahova nem hívták – és nemigen hívták. Pedig mindent látott, mindenről volt véleménye – és ami még jellemzőbb volt rá: azt meg is írta. De hiába írt lapoknak, amíg lehetett, rendszeres szemléit hiába

publikálta blogján, amíg bírta: az utolsó két évtizedben egyre ritkult körülötte a levegő, mindinkább éltető szellemi közeg híján, a végén egészen elszigetelve és elszigetelődve dolgozott. Rózsa Gyula, aki egykori hírét s nevét heves szócsatákban, a legszélesebb kritikai nyilvánosság harci arénáiban forgolódva szerezte, egyre magányosabbá vált, már szinte csak magának írt. De írt és újra írt – sohasem hagyta abba.

Most, hogy mégis abbahagyni kényszerült, és búcsúzunk tőle, még aligha vonhatjuk meg életműve mérlegét. E sorokat nem is szakmabeliként, inkább ifjúkori jóbarátként kellene jegyezni, mint aki – az utóbbi évtizedekben ugyan némi távolságból – végig követtem a pályáját. A nekrológ amúgy sem a higgadt és objektív történelmi értékelés, az egyrészt-másrészt műfaja. Helyénvalóbb és talán méltóbb is hozzá, ha itt és most csak azt kérdezzük magunktól: miféle szenvedély, miféle elkötelezettség fűtötte még nyolcvan felé közeledve is? Illúzióit, olvasótáborát, baráti közösségeit fokozatosan el-elveszítve, miért is nem hagyta Rózsa Gyula abba?

A válasz a kérdésre, úgy hiszem, részben az eredettörténetből, részben a karakterből fakadhat.

Rózsa Gyula annak a nagy művészettörténész-generációnak a tagja volt, amely budapesti egyetemi tanulmányait már '56 után kezdte: ahogy a vele nagyjából egykorú és szintén Miskolcon született Marosi Ernő is, tehetséges és elhivatott vi-

déki fiúként került a fővárosba, szí-
vós munkával dolgozta le hátrányát
és képezte ki magát filosz csúcser-
telmiségivé. Ő is, szinte azonnal, a
mély vízben találta magát. De Ró-
zsa nem az akadémiai tudomány-
ra, inkább hírlapírásra adta a fejét
– és alig huszonhárom évesen már
a *Népszabadság*ban, az uralkodó
párt központi lapjában publikált.
Ebben aligha a gyors előrejutás önös
szempontjai vezérelték: a közéleti
érdeklődés, a dacos baloldaliság
inkább a kisvárosi konzervatív-re-
formátus családi háttérnek szólt. A
fiú indulatos szembeszegülése volt
ez az önmagát a mélyszegénység-
ből első generációs értelmiségivé
fölküzdő apával, a jó képességű, de
rabiátus vidéki tanítóval és annak
keresztény-úri-középosztályi ambi-
cióival. Valódi szocialista indulat,
zsigeri igazságérzet fűtötte, *furor*,
nem holmi betanult ideológia, meg-
felelési kényszer, pláne cinikus kar-
rierépítő számítás. Meglehet, kez-
detben a „hatalomvédte bensőség”
tudattalan őszinteségével csatla-
kozott a kommunista párthoz – ám
harminc év után sem vált belőle
*jolly joker*ként bevethető pártállami
kultúrscinovnyik vagy kurzuspubli-
cista: ahhoz túlságosan is autonóm
és önérzetes volt. Aki ismerte, in-
dulatos, szenvedélyes, alakoskodás-
ra, játszamazásra képtelen ember-
nek látta. Igaza védelmében tudott
csapkodni és sebeket ejteni, lényéből
mégis valami kisfiús báj, melegszi-
vűség és szeretetehség áradt. Naiv
önazonossága biztosan elkísérte a
síríg.

Volt ennek a kitartásnak szakmai
oka is. E fájdalmas feladatra ké-
szülve a napokban újra fellapoztam
cikkeinek vaskos gyűjteményeit,

beleolvastam Kokas-, Barcsay- és
Kerényi-monográfiába – és beiga-
zolódni látom azt a régi sejtésemet,
hogy az elkötelezett szocialista kul-
túrharcos, a szenvedélyes igazság-
osztó és népnevelő karaktere mögött
mindig is meghúzódott valami, amit
épp a rendszerváltás óta közzétett
írásai tettek igazán láthatóvá, s ami
talán mélyebb magyarázatot kínál
az utókor méltatlan és igazságtalan
ignoranciájára. Rózsa igazán mara-
dandót mint *független műkritikus* al-
kotott. Megkockáztatom, egyike volt
e műfajban a legutolsóknak – és vele
maga ez a tiszteletre méltó, de anak-
ronisztikus szerep is a sírba szállt.

Mert hát miféle szerzet az a „füg-
getlen műkritikus”? Tudvalévő,
hogy a tizenkilencedik századi ka-
pitalizmus, a szabad sajtó és a vé-
lemények szabad piacának szülötte:
olyan szerző, akinek ízlését és stí-
lusát az olvasók kegyeiért versengő
lapok szolgáltatásként kínálják ve-
vőiknek. Autonóm magánember, aki
véleményével senki mást nem kép-
visel, csakis és kizárólag önmagát:
a maga karakterét, ízlését, művelt-
ségét. Akármilyen is az, de az övé.
Abból viszont nem enged: nem dicsér
és nem pocskondiáz érdekből vagy
megbízásból. Árucikként önmagát
és a szuverén véleményét viszi a
vásárra. Az ő kockázata az, hogy ha
nem ír elég élvezetesen, ha nem elég
vonzó a személyisége, ha ítéletére a
publikum nem kíváncsi, akkor fel-
mond neki a lap.

Rózsa Gyula, az utolsó független
műkritikus? A pártállami *Népszabadság*
és a párt szolgálatába állí-
tott *Kritika* rovatvezetője, megannyi
heves ideológiai polémia kiváltója és
részese, a Kádár-korszak hivatali
kánonjának nagy hatású alakítója?

– vélem hallani (a kegyeleti okokból lefojtott) gúnykacajt hátulról. Mert hát hogyan is beszélhetnénk a rendszerváltás előtti Magyarországon „plurális nyilvánosságról” és „vélemények szabad piacáról”? Ki gondolhatja, hogy akkor és ott, ahol ő volt harminc éven át, bárki is önmagát és csakis önmagát képviselhette? Hogy Aczél György épp a legfőbb pártosztályos hangú megmondóemberét ne rendelte volna rapportra, ha az valami neki nem tetszőt talált megjelentetni?

Én nem olyan embernek ismerem Rózsa Gyulát, aki – külső megrendelésre – valaha is leírt volna bármit, ami nem az övé volt, amivel belülről nem azonosult. A legőszintébb indulattal ítélte, nem számításból. Retorikájában persze élt a sekélyesen elsajátított marxista ideológia szóvirágaival és sematikus érvkésztetéssel, és igazodott, ha kellett, a politika diktálta napi-taktikai kívánalmakhoz. De ennél sokkal fontosabb, hogy mint kritikusnak, volt szeme, érzéke, műveltsége és ítélőképessége a képzőművészet dolgaiban, továbbá tolla és bátorsága is, hogy a véleményét érthetően és szabatosan közzé is tegye. Hatalmi szolgálatain, hivatali függőségében túl épp *műkritikusként független volt* – esztétikai ítéletében sosem adta fel, sőt élete végéig megőrizte a szakmájának legfontosabb erényét: ízlése szuverenitását.

Azt mondják, a jó kritikust nem az érvelések, magyarázatok és bizonyítások elokvenciája különbözteti meg a rossztól, hanem hogy *mire* mutat rá dicsérőleg és *mit* fitymál le gúnyosan. Rózsa tudott elragadtatott himnuszokat zengeni és megsemmisítő félmondatokkal elintézni

is: de pompás nyelvi készsége csak ügyes hírlapírásra jogosította volna, ha nem bírt volna ezzel a szuverenitással. Megkerülhetetlen műkritikussá az az esztétikai minőségértette, amellyel magabiztosan tette a tétet olyanokra, akiket az utókor aztán valódi értéként vissza is igazolt.

Más kérdés, történeti kérdés és végképp nem egy nekrológra tartozik, hogy Rózsa koherens ízlésvilága egy alapjában véve hagyományos és bizonyos értelemben avulóban lévő művészetfogalmon alapult: hogy szenvedélyes baloldalisága ugyan nyitottá tette a forradalmi, az avantgárd gondolat iránt, de igazából sosem lépett ki a festészeti/szobrászati/grafikai modernizmus zárt esztétikai univerzumából, az autonóm forma és kifejezés tiszteletének kultúrájából. Pályája végéig esztétikai minőségekben mért: tragikum, harmónia, groteszk és hasonlóak voltak legfőbb értékfogalmai – szavak, amelyek ma már hiányoznak a „művészeti írók” szótárából. De Rózsa nem művészeti író volt, hanem kritikus. Azért is kellett az utolsók egyikévé válnia, mert a minden kiállításra kiterjedő szemlélés és a személyes ízlés koherenciára alapozott konzekvens ítélkezés az ezredforduló idejére idehaza is végképp anakronisztikus gyakorlattá vált. Elment mellette a világ, otthagya őt. Rózsa Gyula visszaszorult a remetelétbe, hogy tovább ragaszkodjon a maga igazságához, és írja, amit írnia kellett, írja, amit neki kellett megírnia.

Voltaképp így kellett történnie. Magától nem hagyta volna abba.

Rényi András